

УДК 341.231.14+[343.137.5+342.9.03-053.2](477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.08>**ОКСАНА ВАСИЛІВНА ПЧЕЛІНА,**

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 1,
кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства;

 <https://orcid.org/0000-0003-0224-1767>,
e-mail: pchelinaov@icloud.com;

ТЕТЯНА ГРИГОРІВНА ФОМІНА,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 1,
кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства;

 <https://orcid.org/0000-0002-9513-1673>,
e-mail: tatianafofmina7777@gmail.com

ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЄ ДО ДИТИНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ

У статті комплексно проаналізовано міжнародно-правові стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та оцінено стан їх імплементації в українське законодавство і правозастосовну практику. Доведено, що міжнародні акти як обов'язкового, так і рекомендаційного характеру створюють фундамент для інтеграції дитиноцентрованого підходу, у якому пріоритет надається найкращим інтересам дитини, її гідності, безпеці та захисту від будь-яких форм дискримінації або повторної віктимізації.

Встановлено, що впровадження міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, в Україні має системний і поступовий характер, орієнтований на адаптацію національної правозастосовної практики до європейських підходів у сфері захисту прав дітей. Важливим кроком у цьому напрямі стало запровадження у червні 2023 року пілотного проекту з імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, який нині реалізується на базі органів досудового розслідування та прокуратури на всій території України. У межах реалізації проекту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус), який було започатковано в липні 2024 року, забезпечено проведення процесуальних дій у безпечних, психологічно комфортних умовах, де надають комплексну допомогу дитині. В Україні також реалізуються окремі ініціативи, спрямовані на розвиток відновного правосуддя (шляхом реалізації Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення) через систему безоплатної правничої допомоги. Доведено, що імплементація міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, вимагає не лише формального закріплення відповідних норм на рівні нормативно-правових актів, а й гармонізації національної правової системи та правозастосовної практики. Удосконалення положень Кримінального процесуального кодексу України має бути спрямоване на уточнення статусу законного представника та психолога; забезпечення права дитини на безоплатну правничу допомогу незалежно від її процесуального статусу; унормування процесуального порядку укладення угоди про примирення у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх (як потерпілих, так і підозрюваних / обвинувачених).

Акцентовано, що практична реалізація принципів правосуддя, дружнього до дитини, потребує трансформації підходів правозастосовної діяльності – від формального виконання норм до усвідомлення дитини як суб'єкта права, який має власну думку, потреби та гідність. Особливе значення має розвиток професійних компетентностей слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів у сфері комунікації з дітьми, а також впровадження ефективної системи міжвідомчої співпраці.

Ключові слова: кримінальне провадження, правосуддя, дружнє до дитини, відновне правосуддя, міжнародні стандарти, дитина, забезпечення прав, кримінальне провадження щодо неповнолітніх, законний представник.

Оригінальна стаття

ВСТУП. У сучасному суспільстві питання забезпечення прав і свобод дитини, зокрема у кримінальному провадженні, набуває особливої актуальності. Діти як одна з найуразливіших соціальних груп потребують не лише формального юридичного захисту, а й практичних механізмів забезпечення їхньої безпеки, гідності та розвитку. Від того, наскільки ефективно держава й органи правосуддя реагують на порушення прав дітей, залежить не лише доля окремої особи, а й майбутнє всього суспільства. На жаль, реалії сьогодення свідчать про те, що діти нерідко стають жертвами чи свідками кримінальних правопорушень, втягуються у злочинну діяльність, що вимагає від правоохоронної та судової системи особливої чутливості, професіоналізму та дотримання високих етичних стандартів.

Визнання дитини повноцінним суб'єктом процесуальних прав та обов'язків є важливим здобутком сучасного права. Проте на практиці все ще існують проблеми, пов'язані із забезпеченням належного рівня захисту інтересів неповнолітніх. Вразливість дітей зумовлена не лише їхніми фізіологічними чи психоемоційними особливостями, а й недостатньою поінформованістю щодо своїх прав, залежністю від дорослих, а також відсутністю досвіду взаємодії з органами правосуддя. Саме тому суспільний запит на розроблення дієвих інструментів захисту дитини у кримінальному провадженні залишається надзвичайно високим.

Вирішальну роль у цьому процесі відіграють міжнародні стандарти, що визначають базові принципи поведінки з дитиною у сфері правосуддя. Ключові положення містяться в Конвенції ООН про права дитини, Європейській конвенції з прав людини, Декларації прав дитини, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, а також у численних рекомендаціях Ради Європи, ООН, ЮНІСЕФ та інших міжнародних організацій. Ці документи не лише закріплюють фундаментальні права, зокрема право на захист від дискримінації, на справедливий суд і на повагу до приватного життя, а й формують стандарти дружнього до дитини правосуддя, що передбачають створення безпечного, недискримінаційного, підтримувального середовища. Національне законодавство, адаптуючи ці стандарти, поступово впроваджує їх у практику кримінального процесу, однак питання імплементації залишаються відкритими і потребують постійної уваги та вдосконалення.

Особливості участі дітей у кримінальному процесі зумовлюють потребу у спеціальному підході з боку всіх учасників провадження. Психоемоційна незрілість, підвищена вразливість, страх, невпевненість у незнайомій ситуації – ці чинники можуть суттєво впливати на здатність дитини давати показання, розуміти суть процесуальних дій, відстоювати власні права. Отже, завдання слідчих, дізнавачів, прокурорів, адвокатів, суддів полягає в тому, щоб не допустити повторної віктимізації, забезпечити повагу до гідності дитини, створити для неї такі умови, які б сприяли відвертому спілкуванню, зниженню стресу та формуванню довіри до системи правосуддя, а завдання науковців – осмислити концептуальні засади та практичні механізми реалізації принципів правосуддя, дружнього до дитини, розробити науково обґрунтовані підходи до вдосконалення процесуальних процедур з урахуванням вікових, психологічних і соціальних особливостей неповнолітніх учасників кримінального процесу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є комплексний аналіз міжнародно-правових стандартів правосуддя, дружнього до дитини, та оцінка стану їх імплементації в українське законодавство і правозастосовну практику. Поставлена мета конкретизується завдяки вирішенню таких завдань: по-перше, дослідження міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, закріплених як у міжнародних актах, що є частиною національного законодавства, так і в міжнародних актах, що мають рекомендаційний характер; по-друге, аналіз національних процедур, зокрема закріплених у пілотних проектах, та встановлення їх відповідності міжнародним стандартам; по-третє, визначення напрямів гармонізації українського законодавства та правозастосовної практики відповідно до міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Тема неповнолітнього у кримінальному провадженні, а також у контексті забезпечення його прав і свобод була предметом ґрунтовного вивчення багатьох науковців з різних аспектів: кримінально-правового, кримінального процесуального, кримінологічного, психологічного, педагогічного та соціально-правового. Значна увага у наукових працях приділялася питанням вікових характеристик неповнолітніх, особливостей їхньої відповідальності, процесуальних гарантій, захисту від повторної віктимізації, а також ролі спеціалістів у провадженнях за їх участю.

За часів незалежності України значний внесок у концептуальний розвиток цього напрямку здійснили, зокрема, такі науковці: О. О. Левендаренко (2003) у роботі «Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх»; М. О. Карпенко (2004) – «Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх»; А. Є. Голубов (2005) – «Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння»; Р. С. Холод (2006) – «Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні»; Л. М. Палюх (2007) – «Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру»; Є. М. Гідулянова (2008) – «Кримінальне провадження в справах малолітніх»; В. В. Романюк (2016) – «Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх»; О. Ф. Вакуленко (2017) – «Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх»; О. Г. Бабенко (2020) – «Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного».

Водночас останніми роками з'являються окремі дослідження, присвячені безпосередньо концепції правосуддя, дружнього до дитини, у яких досліджується стан інтеграції міжнародних стандартів у національну практику. Ці праці відображають поступовий перехід від традиційного підходу, що зосереджувався переважно на процесуальному статусі неповнолітнього, до більш комплексного розуміння дитини як суб'єкта правосуддя, інтереси якого мають бути в центрі усіх процесуальних дій. Серед таких праць можна виокремити дисертаційне дослідження М. В. Червінко (2023) «Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини» та наукові доробки М. В. Менджул (2019) «Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування», П. І. Пархоменка (2021) «Спеціальний зал судових засідань як елемент правосуддя, дружнього до дитини: організаційно-правовий аспект», Г. Ю. Нікітіної-Дудікової та Ю. М. Чорноус (2022) «Міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей»; Н. В. Хмелевської (2023) «Зміст юстиції, дружньої до дитини». Враховуючи наведені дослідження, у межах цієї статті увагу буде зосереджено на аналізі міжнародно-правових стандартів правосуддя, дружнього до дитини, та оцінці сучасного стану їх впровадження в національну систему кримінального судочинства України.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, які дають змогу комплексно проаналізувати міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та оцінити стан їх імплементації в національну правову систему. Зокрема, формально-юридичний метод застосовано для аналізу змісту міжнародних актів та національного законодавства, що регулює участь дитини у кримінальному провадженні. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення міжнародних стандартів і національних процедур, включно з пілотними проєктами, з метою виявлення рівня їхньої відповідності. Системно-структурний метод дозволив розглядати стандарти правосуддя, дружнього до дитини, як цілісну систему, а також визначити взаємозв'язки між її елементами. Метод аналізу та узагальнення застосовано для формулювання висновків щодо напрямів гармонізації українського законодавства та правозастосовної практики відповідно до міжнародних вимог.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ

Міжнародно-правове врегулювання стандартів правосуддя, дружнього до дитини

Питання захисту прав та інтересів дітей загалом і у кримінальному провадженні зокрема набуває особливої ваги, адже діти є найбільш вразливою категорією населення, яка потребує особливого підходу з боку держави та суспільства. Діти потребують постійного догляду і захисту, мають мінливий психоемоційний стан, залежність від дорослих; їхня низька психостійкість дуже часто стає об'єктом маніпулювання і фізичного, психологічного та сексуального насилля тощо. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність особливого підходу до здійснення кримінального провадження за участю дітей¹.

Міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, виникли як відповідь на необхідність створення таких механізмів правового захисту, які б не лише формально, а й по суті гарантували повагу до гідності, унікальних потреб і прав кожної дитини. Вони стали результатом багаторічної співпраці міжнародних організацій, правоохоронних і судових

¹ Правосуддя, дружнє до дитини, передбачає залучення компетентних фахівців різних напрямів і міждисциплінарний підхід – суддя ВС // Судова влада України : офіц. сайт. 10.03.2025. URL: <https://court.gov.ua/archive/1770121/> (дата звернення: 03.10.2025).

органів, правозахисників, експертів, які усвідомили, що традиційні підходи до правосуддя не завжди враховують особливості дитячої психіки, рівень зрілості й емоційного стану неповнолітніх учасників кримінального провадження. Міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, охоплюють комплекс принципів, норм і рекомендацій, спрямованих на забезпечення найкращих інтересів дитини на всіх стадіях кримінального провадження. Вони закріплені в численних міжнародних документах, у яких особливий акцент робиться на необхідності створення безпечного, не-дискримінаційного, доброзичливого середовища, де кожна дитина може бути почутою, зрозумілою та захищеною від повторної віктимізації.

Міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, закріплені в міжнародних актах і повинні враховуватися під час здійснення кримінального провадження. Зокрема, Декларація прав дитини встановлює:

- кожна дитина повинна мати всі права, зазначені в цій Декларації. Такі права мають визнаватися для всіх дітей без винятків або дискримінації за расовою, кольоровою, статеву, мовною, релігійною, політичною чи іншою ознакою, а також за національним або соціальним походженням, майновим станом, місцем народження або іншими характеристиками, що стосуються дитини чи її родини (принцип 1);

- дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. При ухваленні з цією метою законів основною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини (принцип 2);

- дитина за будь-яких обставин має бути серед тих, які першими одержують захист і допомогу (принцип 8);

- дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації (принцип 9)¹.

У Конвенції про права дитини, зважаючи на необхідність в особливому захисті дитини, закріплені такі міжнародні стандарти забезпечення прав дітей:

- гарантування кожній дитині всіх прав, передбачених цією Конвенцією, без жодної дискримінації, незалежно від її особистих чи сімейних особливостей (ст. 2);

- в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (ст. 3);

- забезпечення того, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи, згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини (ст. 9);

- дитина має право вільно висловлювати власні погляди з усіх питань, що стосуються її, зокрема їй надається можливість бути заслуханою під час будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо, або через представника, або через відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства (ст. 12);

- жодна дитина не підлягає свавільному або незаконному втручанням в реалізацію її права на приватне і сімейне життя, недоторканість житла, таємниці кореспонденції, а також незаконному посяганням на її честь і гідність (ст. 16);

- гарантування захисту дитини від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень (ст. 34);

- забезпечення того, щоб жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження чи покарання (ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років); щоб жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним шляхом (кожна позбавлена волі дитина повинна бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин); щоб кожна позбавлена волі дитина мала право на негайний доступ до правничої та іншої відповідної допомоги, право оспорювати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом, а також право

¹ Декларація прав дитини : від 20.11.1959 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 03.10.2025).

на невідкладне ухвалення ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії (ст. 37);

- вжиття всіх необхідних заходів для сприяння фізичному і психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації або зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження, покарання або збройних конфліктів (ст. 39);

- забезпечення того, щоб: 1) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення; 2) кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії, як: презумпція невинуватості; негайне і безпосереднє інформування про звинувачення проти неї, а в разі необхідності – через її батьків або законних опікунів одержання правничої та іншої необхідної допомоги при підготовці і здійсненні свого захисту; невідкладне ухвалення рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом під час справедливого слухання, згідно із законом, у присутності адвоката або іншої відповідної особи і, якщо це не суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема з урахуванням її віку або становища її батьків чи законних опікунів; свобода від примусу щодо давання свідчень чи визнання вини; повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом, відповідно до закону, для перегляду відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів, якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство; безоплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє мови, що використовується, або не розмовляє нею; повна повага до її особистого життя на всіх стадіях розгляду; 3) було створено закони, що встановлюють мінімальний вік, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство, а також процедури вжиття в разі необхідності й бажаності заходів щодо поводження з дітьми, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій; 4) реалізувалися такі заходи, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробного строку виховання, програми навчання і

професійної підготовки та інші форми догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поводження з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину (ст. 40)¹.

Ще одним міжнародним актом, у якому закріплені стандарти забезпечення прав дитини, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. У ній закріплено принцип недискримінації, а також принципи захисту дітей, зокрема в правоохоронній сфері. Особливу увагу зосереджено на необхідності створення або призначення незалежних компетентних національних або місцевих інституцій для сприяння правам дітей та їхнього захисту, забезпечуючи їх відповідними ресурсами та компетенцією; механізмів для збору даних або інформаційних центрів на національному чи місцевому рівні та у співробітництві з громадянським суспільством для спостереження за явищем сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо дітей і для його оцінювання з урахуванням вимог захисту особистих даних (ст. 10 Конвенції)². Крім того, у Конвенції закріплено принципи, яких обов'язково повинні дотримуватися під час здійснення кримінального провадження за участю дітей, зокрема:

- коли вік жертви невизначено та є підстави вважати, що жертва є дитиною, вживаються всі необхідні заходи для захисту й допомоги дитини доти, доки тривають перевірки її віку (ст. 11);

- забезпечення неперешкоджання правилами конфіденційності, установленими національним законодавством для фахівців, які працюють у контакті з дітьми, отримання цими фахівцями можливості повідомити соціальні служби, відповідальні за захист дітей, про будь-яку ситуацію у випадках, коли є обґрунтовані підстави вважати, що дитина є жертвою сексуальної експлуатації або сексуального насильства (ст. 12);

- заохочення будь-якої особи, яка знає про випадки сексуальної експлуатації або сексуального насильства щодо дітей або має обґрунтовані

¹ Конвенція про права дитини : від 20.11.1989 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 03.10.2025).

² Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : від 25.10.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 03.10.2025).

підстави так уважати, повідомити про це компетентні служби (ст. 12);

- вжиття необхідних законодавчих або інших заходів для допомоги у фізичній та соціальній реабілітації жертв у короткий та довгий строки. Заходи, яких ужито згідно із цим положенням, повинні враховувати належним чином погляди, потреби та інтереси дитини (ст. 14);

- якщо батьки або особи, які дбають про дитину, мають відношення до сексуальної експлуатації або сексуального насильства щодо неї, процедури втручання охоплюють можливість усунення ймовірного злочинця, а також вилучення жертви з її сімейного оточення (ст. 14);

- забезпечення розроблення та зміни програм і заходів відповідно до потреб дітей, які вчинили статеве правопорушення, зокрема до тих, вік яких менше віку, з якого настає кримінальна відповідальність, для вирішення проблем їхньої сексуальної поведінки (ст. 16);

- забезпечення проведення розслідування та кримінального провадження в найкращих інтересах та з повагою до прав дитини (ст. 30);

- забезпечення пріоритетного розслідування та кримінального провадження, а також проведення їх без будь-яких необґрунтованих затримок (ст. 30);

- забезпечення захисту прав й інтересів жертв, зокрема їхніх особливих потреб як свідків, на всіх стадіях розслідування та кримінального провадження, шляхом інформування про права, доступні послуги, перебіг розгляду заяви або обвинувачень, роль особи у процесі та підсумковий результат, якщо немає відмови отримувати цю інформацію; надання їм можливості у спосіб, що відповідає процесуальним нормам національного законодавства, бути вислуханими, надавати докази та вибрати засоби для викладу безпосередньо або через посередника своїх думок, потреб і стурбованостей; забезпечення жертв належними послугами підтримки для представлення та врахування належним чином їхніх прав й інтересів; захист їхнього приватного життя, їхньої репутації та вжиття заходів відповідно до національного законодавства для запобігання публічному поширенню будь-якої інформації, яка могла б призвести до встановлення їхньої особи; забезпечення їхньої безпеки, а також безпеки їхніх сімей та свідків з їхнього боку від погроз, помсти та повторної віктимізації; забезпечення уникнення контакту між жертвами та правопорушниками в суді та приміщеннях правоохоронних органів, крім випадків, коли компетентні органи встановлять інше в найкращих інтересах дитини або коли

розслідування чи провадження вимагають такого контакту (ст. 31);

- забезпечення можливості отримання жертвами, починаючи з першого контакту з компетентними органами, доступу до інформації про відповідні судові та адміністративні процедури (ст. 31);

- забезпечення одержання жертвою в передбачених випадках доступу до безоплатної правової допомоги, коли жертва може отримати статус сторони у кримінальному провадженні (ст. 31);

- забезпечення можливості для судових органів призначати спеціального представника для жертви тоді, коли згідно з національним законодавством вона може мати статус сторони у кримінальному провадженні, й тоді, коли особам, які несуть батьківську відповідальність, заборонено представляти дитину в такому провадженні через конфлікт інтересів між ними та жертвою (ст. 31);

- забезпечення надання жертвам інформації у спосіб, що відповідає їхньому вікові й ступеню зрілості, а також мовою, яку вони можуть розуміти (ст. 31);

- вжиття необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення незалежності розслідувань або кримінального переслідування щодо правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, від заяви чи обвинувачень, зроблених жертвою, та можливості продовження провадження навіть тоді, коли жертва відкликала свою заяву (ст. 32);

- забезпечення спеціалізації осіб, підрозділів та служб, що займаються розслідуваннями у сфері боротьби із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством щодо дітей, або навчання відповідних працівників для цих цілей (ст. 34);

- забезпечення проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки відразу після повідомлення фактів компетентним органам у спеціально обладнаному та адаптованому для цих цілей приміщенні, якщо це необхідно, особою, спеціально підготовленою для цих цілей; проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та доцільно; зведення до мінімуму кількості опитувань та їх проведення лише в разі крайньої необхідності для цілей кримінального провадження; можливість супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше; можливість запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини, та

прийняття таких відеозаписів як доказів у суді (ст. 35);

– забезпечення згідно з нормами національного законодавства можливості судді призначити судові слухання без присутності громадськості, а жертві свідчити, не перебуваючи при цьому в залі суду, зокрема шляхом використання належних комунікаційних технологій (ст. 36)¹.

Міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, закріплені як у міжнародних актах, які є частиною національного законодавства, так і в тих, що мають рекомендаційний характер. Останні, хоча не є обов'язковими для застосування, проте активно використовуються з метою тлумачення та застосування положень міжнародних договорів, які є обов'язковими для виконання. Міжнародні стандарти рекомендаційного характеру містяться в актах, прийнятих на конференціях, а також органами, що створені на базі міжнародних договорів. Відповідно до термінології міжнародного права ними є акти «м'якого права», відхід від них хоч і не схвалюється, проте ознаками формальної обов'язковості вони не наділені (Літвінова та ін., 2023). До них належать, зокрема, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (1985), Рекомендація Ради Європи N R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (1987), Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила) (1990), Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи) (1990), Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) (1990), Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя (1997), Рекомендація Ради Європи «Про нові способи боротьби із злочинністю неповнолітніх і роль правосуддя в справах щодо неповнолітніх» (2003), Керівні принципи ООН щодо судочинства в питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (2005), Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства (2005), Керівні вказівки

Генерального Секретаря ООН «Підхід ООН до судочинства у справах неповнолітніх» (2008), Керівні принципи ООН щодо належного застосування та умов альтернативних форм піклування про дітей (2009), Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010), Принципи та керівні настанови ООН щодо доступу до правової допомоги в системі кримінального правосуддя (2012).

Загалом міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, закріплені в міжнародних актах, передбачають комплексний підхід до захисту прав і свобод дітей у кримінальному процесі. Вони охоплюють такі основні положення: забезпечення пріоритету найкращих інтересів дитини на всіх етапах провадження; гарантії ефективної участі дитини у процесі, включаючи право на інформацію, правничу допомогу та можливість бути почутою; захист від дискримінації, повторної віктимізації та насильства; створення спеціалізованих органів і процедур, адаптованих до віку та потреб дитини; дотримання принципів справедливого судочинства, зокрема презумпції невинуватості, права на захист, доступу до правосуддя та перегляду судових рішень. Важливим підґрунтям цих стандартів є індивідуальний підхід до кожної дитини, забезпечення належної підтримки та поваги до її гідності й особистості, а також невідкладність розгляду справи.

Відповідно, особливістю кримінального провадження за участю дітей, є дитиноцентрований підхід та наявність додаткових гарантій для неї, згідно з яким дитина – це носій прав і свобод та повноцінний учасник кримінального провадження (Устрицька, Дільна, 2024). Ефективна участь неповнолітнього у кримінальному провадженні полягає в забезпеченні того, щоб дитина, яка бере участь у кримінальному процесі (незалежно від того, чи виступає вона як потерпілий, підозрюваний, обвинувачений або свідок), мала реальну можливість зрозуміти суть провадження, свої права й обов'язки, а також могла висловити власну позицію щодо подій та обставин кримінального провадження. Для цього держава, її органи та посадові особи мають забезпечити доступ до інформації, адаптованої до віку та рівня розвитку дитини, надати психологічну та правову підтримку, залучати законних представників, а за необхідності – спеціалістів у сфері дитячої психології чи соціальної роботи. Усі дії повинні здійснюватися з урахуванням найкращих інтересів дитини, її гідності, а також необхідності уникнення повторної травматизації. Тобто ефективна участь у кримінальному провадженні

¹ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : від 25.10.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 03.10.2025).

означає, що слід поважати право всіх дітей на отримання інформації про свої права, на доступ до правосуддя та консультування, а також право бути почутою під час розглядів, що стосуються або впливають на них. Це включає надання належної уваги думці дітей з урахуванням їхньої зрілості та будь-яких труднощів у спілкуванні, які вони можуть мати, для того щоб зробити цю участь ефективною. Діти повинні вважатися повними носіями прав та мати право здійснювати всі свої права таким чином, щоб враховувалася їхня здатність формувати власні погляди, а також обставини справи.¹

Не менш важливими принципами правосуддя, дружнього до дитини, є: обережне, чутливе, справедливе й поважне ставлення до дітей під час будь-якої процедури або справи, з особливою увагою до їхньої особистої ситуації, благополуччя та конкретних потреб, а також з повною повагою до їхньої фізичної та психологічної недоторканності; забезпечення прав дітей без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, етнічного походження, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, соціально-економічного стану, статусу одного з батьків або обох, належності до національних меншин, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або іншого статусу; застосування до дитини належної правової процедури, основні елементи якої (принципи законності та пропорційності, презумпція невинності, право на справедливий судовий розгляд, право на юридичну допомогу, право на доступ до судів і право на апеляцію) мають бути гарантовані дітям, так само як і дорослим, і не повинні бути зведені до мінімуму або заборонені під приводом кращих інтересів дитини; невідкладний розгляд справи у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх; пріоритетність реабілітації та відновного правосуддя у відносинах з неповнолітніми правопорушниками (Щепоткіна, Слуцька, 2017, с. 18).

Національне впровадження стандартів правосуддя, дружнього до дитини

З метою забезпечення при здійсненні судового розслідування, судового розгляду у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх, а також при виконанні покарань щодо неповнолітніх ефективною реалізації

обов'язкових універсальних та європейських стандартів захисту і забезпечення прав дітей, виконання вимог міжнародних договорів, в Україні реалізується пілотний проєкт щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. Згідно з ним кримінальне провадження за участю дітей здійснюється з дотриманням таких стандартів правосуддя, дружнього до дитини: забезпечення найкращих інтересів дитини; право на інформацію та участь; захист від повторної травматизації та насильства; спеціалізація та професіоналізм; процесуальні гарантії та альтернативи. Зокрема, досудове розслідування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх осіб (потерпілих та тих, які скоїли кримінальне правопорушення) здійснюється у строк не більше двох місяців, крім випадків, коли це може негативно позначитися на його повноті; у разі, якщо вік особи не встановлено, але є підстави вважати, що вона є неповнолітньою, кримінальне провадження до встановлення віку такої особи здійснюється за правилами, передбаченими щодо неповнолітньої особи; слідчі (розшукові) дії за участю неповнолітньої особи проводяться уповноваженими ювенальними слідчими, дізнавачами, прокурорами, які пройшли спеціальне навчання відповідно до Єдиних стандартів підготовки фахівців у сфері правосуддя щодо дітей, а також з обов'язковим залученням її законного представника; із залученням лікаря – за наявності даних про порушення розумового чи фізичного розвитку, психічного чи іншого захворювання, хворобливого стану або за рекомендацією психолога, а також у разі перебування дитини в закладі охорони здоров'я; слідчі (розшукові) дії за участю неповнолітнього зазвичай проводяться у вільний від навчання чи роботи час; з урахуванням інтересів неповнолітнього забезпечується незмінність учасників кримінального провадження, які встановили контакт з ним; у разі вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім разом з дорослим у кожному окремому випадку розглядається можливість виділення матеріалів кримінального провадження щодо неповнолітнього² тощо.

² Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказу Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 03.10.2025).

¹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : від 17.11.2010 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>. С. 17–18 (дата звернення: 03.10.2025).

Однією з умов забезпечення правосуддя, дружнього до дитини, є обов'язкова участь законного представника у кримінальних провадженнях за участю дітей. Законний представник повинен визначатися з урахуванням думки неповнолітньої особи, якщо її вік та рівень розвитку дозволяють їй висловити свою думку щодо близьких родичів чи членів сім'ї особи, з якими у неї склалися довірливі стосунки. Проте заміна законного представника неповнолітнього може здійснюватися в таких випадках: 1) якщо дії законного представника відповідають його особистим інтересам або суперечать інтересам неповнолітнього; 2) за наявності інших підстав, зокрема: вчинення законним представником кримінального правопорушення; наявні відомості про заздалегідь необіцяне приховування кримінального правопорушення іншим членом сім'ї або показання як свідка близької особи мають суттєве значення для кримінального провадження; бездіяльність або зловживання повноваженнями із боку законного представника; вибуття за межі країни на невизначений строк; звернення законного представника із клопотанням про заміну, а також інші причини, що унеможливають виконання ним своїх повноважень). Крім того, допускається обмеження участі законного представника у проведенні процесуальної дії з урахуванням рекомендацій психолога, якщо це може вплинути на повноту показань або їх надання загалом, а також відповідатиме найкращим інтересам неповнолітнього. При цьому мотивованою постановою слідчого, прокурора залучати до проведення певної слідчої дії іншого законного представника (пункти 6, 7, 9 Порядку реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність)¹.

У кримінальних провадженнях за участю дітей слід забезпечувати мінімізацію травма-

тизації й кваліфікований супровід дитини. З цієї метою передусім уживаються заходи щодо проведення слідчих (розшукових) дій без участі неповнолітнього, якщо це не перешкоджає встановленню обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У разі неможливості вжиття таких заходів проводиться якомога менше слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього у випадках, вкрай необхідних для досягнення цілей кримінального провадження. Крім того, застосовується відеофіксація під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього (потерпілого, підозрюваного) за його згодою; використовується можливість здійснення дистанційного досудового розслідування; забезпечується допит неповнолітнього під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею в порядку, передбаченому ст. 225, ч. 11 ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). З урахуванням рекомендації психолога всі слідчі (розшукові) дії за участю неповнолітнього проводяться слідчим, дізнавачем (прокурором) тієї самої статі; процесуальні дії за участю неповнолітніх свідків чи потерпілих проводяться без необґрунтованих затримок після подій, які стали предметом провадження, однак з урахуванням психологічного стану неповнолітнього та рекомендацій психолога щодо можливості проведення з ними процесуальних дій (пункти 34, 35, 37, 40 Порядку реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність)².

Крім того, процесуальні дії повинні проводитися у дружньому, безпечному та адаптованому до потреб дитини середовищі. Не менш важливим в окресленій категорії кримінальних проваджень є забезпечення психологічної, соціальної та юридичної підтримки дитини кваліфікованими фахівцями. Зокрема, у кримінальних провадженнях за участю дітей потрібно залучати, незалежно від віку неповнолітнього, психолога, що має відповідну фахову кваліфікацію, у тому числі психологів системи освіти, соціальної сфери та поліції

¹ Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 03.10.2025); Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.10.2025).

² Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 03.10.2025).

(враховуючи міжнародні стандарти щодо їхньої кваліфікації); за потреби залучати їх як спеціалістів. Крім того, слід забезпечити проведення з неповнолітнім роботи дитячим психологом щодо його психологічного стану, за результатами якої надавати письмові рекомендації про можливість здійснення з ним слідчих (розшукових) дій перед проведенням таких (пункти 10, 50, 51 Порядку реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність)¹. При цьому слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд можуть здійснити залучення психолога через регіональний / міжрегіональний центр з надання безоплатної правничої допомоги на підставі запиту про залучення психолога².

Особлива увага у правосудді, дружньому до дитини, приділяється проведенню слідчих (розшукових) та процесуальних дій у безпечному, доступному, турботливому просторі, де слідчі (розшукові) та процесуальні дії за участю дітей проводяться з урахуванням їхніх індивідуально-психологічних і психофізіологічних особливостей в атмосфері, яка не залякує і є чутливою до дитини, а також в умовах, які мінімізують і не допускають повторної віктимізації дитини. Згідно з міжнародними стандартами правосуддя, дружнього до дитини, слідчі (розшукові) дії за участю неповнолітнього проводяться за методикою «Зелена кімната» та у спеціально облаштованому приміщенні, в іншому місці за погодженням особи, яка бере участь у слідчій (розшуковій) дії, на базі спеціально облаштованих приміщень центрів з надання безоплатної правничої допомоги, у приміщенні органу досудового

розслідування, дізнання, прокуратури (п. 36 Порядку реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність)³. Зокрема, діти, які є потерпілими або стали свідками кримінальних правопорушень, за згодою законного представника або з особистої згоди можуть бути доправлені до центру захисту дитини (за моделлю Барнахус) органами Національної поліції України, іншими органами, що здійснюють досудове розслідування, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими особами (за згодою), яким довіряє дитина (члени сім'ї, родичі, знайомі тощо), для проведення слідчої (розшукової) та процесуальної дії у дружньому до дитини середовищі та в умовах, які мінімізують наслідки її травмизації, а також отримання комплексної фахової (соціальної, психологічної, правничої, медичної та інших видів) допомоги. У такому центрі можуть проводитись такі слідчі (розшукові) та процесуальні дії: допит (процесуальне інтерв'ю) дитини, слідчий експеримент, освідування, судово-медична, судово-психологічна експертиза⁴.

Окремо слід зазначити, що однією із особливостей здійснення кримінального провадження за участю дітей є реалізація процесуальних гарантій і альтернатив. Зокрема, у досліджуваній категорії проваджень необхідно: неухильно дотримуватися прав дитини на захист, конфіденційність, нерозголошення інформації, а також права на приватне та сімейне життя; надавати перевагу відновному підходу, згідно з яким слід застосовувати, де це можливо, відновне правосуддя й інші альтернативні заходи (наприклад, медіації), особливо для

¹ Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 03.10.2025).

² Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги : наказ М-ва юстиції України, МВС України, Офісу Ген. прокурора від 07.02.2023 № 493/5/67/32 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23> (дата звернення: 03.10.2025).

³ Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 03.10.2025).

⁴ Про затвердження Порядку реалізації пілотного проекту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) : наказ М-ва юстиції України, Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва соц. політики України, МОЗ України від 26.07.2024 № 2218/5/180/523/352-Н/1306 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24> (дата звернення: 03.10.2025).

дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Відновне правосуддя в межах Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення, на базі системи надання безоплатної правничої допомоги – це процес, який дозволяє тим, кому була завдана кримінальним правопорушенням шкода, та тим, хто бере відповідальність за завдану шкоду, у разі їх добровільної згоди та за участю медіатора брати участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку з вчиненим кримінальним правопорушенням з метою примирення, реінтеграції та ресоціалізації учасників кримінально-правового конфлікту, відшкодування завданої шкоди та усунення за можливості наслідків, спричинених кримінальним правопорушенням. При цьому ця Програма включає скоординовану організацію ефективної комунікації між неповнолітніми та потерпілими від вчинених кримінальних правопорушень; проведення медіації між неповнолітнім і потерпілим; реінтеграцію та додаткові засоби ресоціалізації неповнолітніх (за потреби та можливості). Проведення медіації забезпечують регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги. Медіація проводиться медіатором, включеним до Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, та з яким центром укладено договір про надання послуг з медіації¹.

Напрями гармонізації українського законодавства та правозастосовної практики відповідно до міжнародно-правових стандартів правосуддя, дружнього до дитини

Впровадження міжнародно-правових стандартів правосуддя, дружнього до дитини, потребує не лише нормативного закріплення окремих гарантій, а й системної гармонізації національного законодавства з міжнародними зобов'язаннями держави. Україна, ратифікувавши низку ключових міжнародних документів у сфері захисту прав дитини, взяла на себе відповідальність створити ефективний механізм їх реалізації у кримінальному провадженні. Попри наявність позитивних зрушень,

зокрема завдяки впровадженню пілотних проєктів, що орієнтуються на міжнародні стандарти, стан нормативного забезпечення і практичної реалізації цих принципів залишається фрагментарним. Саме тому необхідним є визначення основних напрямів гармонізації кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики відповідно до міжнародних підходів у сфері правосуддя щодо дітей.

Першим напрямом гармонізації є удосконалення положень чинного КПК України, зокрема:

1) необхідним, на нашу думку, є законодавче уточнення положень, що стосуються заміни законного представника в разі конфлікту інтересів чи з інших причин. Як було вище зазначено, у п. 7 Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність, визначено правила заміни законного представника. Водночас у КПК України такі правила відсутні, саме тому підстави та порядок заміни законного представника повинні бути визначені у КПК України, наприклад у ст. 44;

2) розширення поняття «законний представник», включаючи до нього осіб, яких обирає дитина. Така позиція обґрунтовується тим, що пунктом «f» ч. 1 ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства під час опитування дитини передбачено можливість «супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає (курсив наш. – О. П., Т. Ф.), якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше»². Такою особою може бути доросла людина, яка ставиться до дитини з повагою, не становить для неї загрози, не вдається до насильства, а також знає, як реагувати на небезпечні ситуації або неналежну поведінку з боку інших. Розширення категорії «законний представник» у КПК України дозволить забезпечити дитині підтримку від неупередженого дорослого, який діє виключно в її інтересах;

3) визначення процесуального статусу психолога під час допиту дитини, оскільки сьогодні у практичній діяльності постають

¹ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : наказ М-ва юстиції України, МВС України, Офісу Ген. прокурора від 22.07.2024 № 2176/5/501/176 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24> (дата звернення: 03.10.2025).

² Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : від 25.10.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 03.10.2025).

питання щодо залучення психолога як окремого учасника кримінального провадження або як спеціаліста. Положення КПК України спонукають нас до думки, що у процесуальному статусі психолог є спеціалістом і, відповідно, користується процесуальними правами та обов'язками, передбаченими ст. 71 Кодексу. Водночас до уваги слід взяти той факт, що психолог допомагає захистити психологічний стан учасника кримінального провадження (особливо дитини), сприяє створенню безпечного комунікативного середовища. Крім того, для психолога важливою є наявність фахової освіти, досвіду роботи з дітьми, сертифікації (особливо щодо допиту вразливих осіб). Тому статус спеціаліста не повною мірою гарантує належний рівень професійності і не забезпечує прав дитини на кваліфікований психологічний супровід, що може свідчити про потребу перегляду статусу психолога у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх;

4) розширення гарантій участі адвоката не лише щодо дитини-підозрюваного, а й дитини-свідка, дитини-потерпілого, дитини, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, із приведенням відповідних положень у відповідність до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Як відомо, законодавством передбачена обов'язкова участь захисника для осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою (ст. 52 КПК України). Водночас згідно з п. 2 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» дитина (без конкретизації її процесуального статусу) є суб'єктом права на всі види правничих послуг. Орієнтир на забезпечення права на отримання безоплатної правничої допомоги неповнолітніми, які є потерпілими від кримінального правопорушення, та неповнолітніми, які вчинили кримінальне правопорушення чи суспільно небезпечне діяння, міститься також у п. 12 Плану заходів з реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. Тобто положення КПК України фактично оминають питання процесуального порядку залучення представника для дитини-потерпілого, адвоката для дитини-свідка та адвоката для дитини, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що, на наше переконання, вимагає детальної законодавчої регламентації;

5) передбачити у КПК України процесуальний порядок укладення угоди про примирення у кримінальних провадженнях щодо не-

повнолітніх. Орієнтир на необхідність роз'яснення неповнолітнім та їхнім законним представникам права на укладення угод, а також ініціювання таких угод за наявності підстав міститься у п. 64 Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність¹. При цьому в пунктах 65–67 Порядку визначено порядок укладення угод: а) з неповнолітнім потерпілим, підозрюваним або обвинуваченим, який досяг 16 років; б) із законним представником неповнолітнього потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого віком від 14 до 16 років; в) із законним представником дитини у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого, який не досяг 14 років. Водночас чинний КПК України не містить норм, які визначають спеціальний порядок укладення угод у провадженнях за участю неповнолітніх, що, своєю чергою, створює правову прогалину. Це суперечить принципам правосуддя, дружнього до дитини, і ставить під загрозу реалізацію найкращих інтересів дитини як з позиції підозрюваного / обвинуваченого, так і потерпілого. На нашу думку, доцільним і нагальним є законодавче врегулювання у КПК України процесуального порядку укладення угоди про примирення у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх (як потерпілих, так і підозрюваних / обвинувачених). Необхідність такої процедури підтверджується міжнародними стандартами правосуддя, дружнього до дитини, та вже відпрацьованими механізмами, викладеними, зокрема, у пунктах 64–67 Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини. Закріплення цієї процедури на рівні закону забезпечить посилені процесуальні гарантії захисту найкращих інтересів дитини, зокрема щодо усвідомленості та добровільності укладення угоди, а також чітко визначить роль законних представників і захисника залежно від віку неповнолітнього учасника.

Другий напрям гармонізації пов'язаний не стільки з оновленням законодавчої бази,

¹ Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 03.10.2025).

скільки з трансформацією підходів у правозастосовній практиці, зокрема у сприйнятті дитини як активного носія прав, а не лише як об'єкта процесуальних дій. Йдеться про формування нової професійної культури у діяльності слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів, заснованої на емпатії, повазі до гідності дитини та розумінні її психологічних особливостей.

Ключовим завданням у цьому контексті є розвиток компетентностей фахівців у сфері комунікації з дітьми, зокрема під час допиту, проведення процесуального інтерв'ю, участі дитини в судовому розгляді. Не менш важливим є запровадження міжвідомчої співпраці між правоохоронними органами, службами у справах дітей, освітніми та медичними установами, що має забезпечити комплексну підтримку неповнолітніх, які залучені до кримінального процесу.

Крім того, актуальним напрямом розвитку є інституалізація системи підвищення кваліфікації та спеціальної підготовки фахівців, які працюють із дітьми в межах кримінального провадження, з урахуванням міжнародних стандартів, рекомендацій Ради Європи та кращих практик країн ЄС. Як зазначено у п. 14 розділу IV Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: «Всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них»¹. Вважаємо, що така підготовка повинна охоплювати як юридичний, так і психологічний аспекти, що сприятиме формуванню сталих навичок дружнього до дитини правосуддя та запобіганню повторній віктимізації неповнолітніх.

ВИСНОВКИ. Проведене дослідження дозволяє дійти таких висновків.

1. Міжнародні акти як обов'язкового, так і рекомендаційного характеру створюють фундамент для інтеграції дитиноцентрованого підходу, у якому пріоритет надається найкращим інтересам дитини, її гідності, безпеці та захисту від будь-яких форм дискримінації чи повторної віктимізації. Впровадження таких стандартів забезпечує не лише формальне закріплення прав дітей, а й реальні механізми їх реалізації – від гарантованої участі у процесуальних діях, доступу до правничої допомоги

і психологічної підтримки до створення спеціалізованих органів та процедур, адаптованих до вікових та індивідуальних потреб дитини. Особливу цінність становить відновний підхід, який спрямований на реінтеграцію неповнолітніх, примирення з потерпілими та мінімізацію негативних наслідків контакту з системою кримінальної юстиції.

2. Впровадження міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, в Україні має системний і поступовий характер, орієнтований на адаптацію національної правозастосовної практики до європейських підходів у сфері захисту прав дітей. Важливим кроком у цьому напрямі стало запровадження у червні 2023 року пілотного проєкту з імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, який нині реалізується на базі органів досудового розслідування та прокуратури на всій території України. У межах реалізації проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус), що було започатковано в липні 2024 року, забезпечено проведення процесуальних дій у безпечних, психологічно комфортних умовах, де надають комплексну допомогу дитині. В Україні також реалізуються окремі ініціативи, спрямовані на розвиток відновного правосуддя (шляхом реалізації Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними або обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення) через систему безоплатної правничої допомоги.

3. Імплементація міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, вимагає не лише формального закріплення відповідних норм на рівні нормативно-правових актів, а й гармонізації національної правової системи та правозастосовної практики. Удосконалення положень КПК України має бути спрямоване на уточнення статусу законного представника та психолога; забезпечення права дитини на безоплатну правничу допомогу незалежно від її процесуального статусу; унормування процесуального порядку укладення угоди про примирення у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх (як потерпілих, так і підозрюваних / обвинувачених).

4. Практична реалізація принципів правосуддя, дружнього до дитини, потребує трансформації підходів правозастосовної діяльності: від формального виконання норм до усвідомлення дитини як суб'єкта права, який має власну думку, потреби та гідність. Особливе значення має розвиток професійних компетентностей слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів у сфері комунікації з дітьми, а також впровадження

¹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : від 17.11.2010 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 03.10.2025).

ефективної системи міжвідомчої співпраці. Реалізація зазначених напрямів сприятиме формуванню в Україні цілісної системи правосуддя, орієнтованої на захист прав дитини та дотримання міжнародних стандартів у сфері кримінальної юстиції.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бабенко О. Г. Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного : дис. ... д-ра філософії : 081. Маріуполь, 2020. 261 с.
2. Вакуленко О. Ф. Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 298 с.
3. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. 245 с.
4. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 215 с.
5. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 182 с.
6. Левендаренко О. О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 229 с.
7. Менджул М. В. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 56, т. 1. С. 87–91.
8. Нікітіна-Дудікова Г. Ю., Черноус Ю. М. Міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 182–190. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.25>.
9. Особливості здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за участю дітей : метод. рек. / В. В. Літвінова, М. С. Цуцкірідзе, Ю. А. Усенко та ін. Київ, 2023. 78 с.
10. Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. В. Щепоткіної, Т. І. Слуцької. Київ, 2017. 238 с.
11. Палюх Л. М. Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2006. 231 с.
12. Пархоменко П. Спеціальний зал судових засідань як елемент правосуддя, дружнього до дитини: організаційно-правовий аспект. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 2. С. 16–26. DOI: [https://doi.org/10/37566/2707-6849-2021-2\(35\)-2](https://doi.org/10/37566/2707-6849-2021-2(35)-2).
13. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 252 с.
14. Устрицька Н. І., Дільна З. Ф. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його застосування у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 644–647. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/153>.
15. Хмелевська Н. В. Зміст юстиції, дружньої до дитини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 163–168. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221533>.
16. Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 261 с.
17. Червінко М. В. Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини : дис. ... д-ра філософії : 081. Львів, 2023. 301 с.

Надійшла до редакції: 05.10.2025

Прийнята до опублікування: 13.12.2025

REFERENCES

1. Babenko, O. H. (2020). *Pre-trial investigation into a minor suspect* [Doctor of philosophy dissertation, Donetsk Law Institute].
2. Chervinko, M. V. (2023). *Legal and organizational-tactical support of child-friendly criminal proceedings* [Doctor of philosophy dissertation, Lviv State].
3. Hidulianova, Ye. M. (2008). *Criminal Legal Proceedings on the Affairs of Minors* [Candidate dissertation, Odesa National Law Academy].
4. Holubov, A. Ye. (2005). *The status of a law-breaking or socially dangerous minor in the Ukrainian processual criminal proceedings* [Candidate dissertation, National University of Internal Affairs].
5. Karpenko, M. O. (2004). *Peculiarities of proceedings in cases of juvenile crimes* [Candidate dissertation, Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine].

6. Khmelevska, N. V. (2023). Contents of child-friendly justice. *Actual Problems of Native Jurisprudence*, 4, 163–168. <https://doi.org/10.32782/39221533>.
7. Kholod, R. S. (2006). *Legal Status of Juvenile Offenders in the Pre-trial Investigation* [Candidate dissertation, Kyiv National University of Internal Affairs].
8. Levendarenko, O. O. (2003). *Peculiarities of the evidentiary process in cases of juvenile crimes* [Candidate dissertation, National Academy of Internal Affairs of Ukraine].
9. Litvinova, V. V., Tsutskiridze, M. S., Usenko, Yu. A. et al. (2023). *Peculiarities of conducting pre-trial investigations in criminal proceedings involving children*. Kyiv.
10. Mendzhul, M. V. (2019). Content of the principle of the best interests of the child and its practical implementation. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 56(1), 87–91.
11. Nikitina-Dudikova, H. Yu., & Chornous, Yu. M. (2022). International and European standards of child-friendly justice in the investigation of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of children. *New Ukrainian Law*, 2, 182–190. <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.25>.
12. Paliukh, L. M. (2006). *Proceedings in cases of compulsory educational measures* [Candidate dissertation, Ivan Franko National University of Lviv].
13. Parkhomenko, P. (2021). Special courtroom as an element of child-friendly justice: organizational and legal aspect. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*, 2, 16–26. [https://doi.org/10/37566/2707-6849-2021-2\(35\)-2](https://doi.org/10/37566/2707-6849-2021-2(35)-2).
14. Romaniuk, V. V. (2016). *Criminal proceedings against minors*. Madryd Printing House.
15. Shchepotkina, V. V., & Slutska, T. I. (Eds.). (2017). *Peculiarities of criminal proceedings against minors*. Kyiv.
16. Ustrytska, N. I., & Dilna, Z. F. (2024). Content of the principle of the best interests of the child and its application in criminal proceedings. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 1, 644–647. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/153>.
17. Vakulenko, O. F. (2017). *Pretrial investigation of criminal proceedings against minors* [Candidate dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv].

Received the editorial office: 5 October 2025

Accepted for publication: 13 December 2025

OXSANA VASYLIVNA PCHELINA,

*Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Scientific Institute No. 1,
Department of Criminal Procedure and Organization of Pre-trial Investigation;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0224-1767>,
e-mail: pchelinaov@icloud.com;*

TETIANA HRYHORIVNA FOMINA,

*Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Scientific Institute No. 1,
Department of Criminal Procedure and Organization of Pre-trial Investigation;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9513-1673>,
e-mail: tatianafofomina7777@gmail.com*

**CHILD-FRIENDLY JUSTICE: INTERNATIONAL LEGAL GUIDELINES
AND NATIONAL CHALLENGES**

This article provides a comprehensive analysis of international legal standards of child-friendly justice and assesses their implementation in Ukrainian legislation and law enforcement practice. It is proven that international acts, both mandatory and recommendatory in nature, create the foundation for the integration of a child-centred approach, in which priority is given to the best interests of the child, their dignity, safety and protection from any form of discrimination or revictimisation.

It is established that the implementation of international standards of child-friendly justice in Ukraine is systematic and gradual, focused on adapting national law enforcement practices to European approaches in the field of child rights protection. An important step in this direction was the launch in June 2023 of a pilot project to implement international standards of child-friendly justice, which is currently being implemented by pre-trial investigation bodies and the prosecutor's office throughout Ukraine. As part of the project to establish child protection centres (based on the Barnahus model), which was launched in July 2024, procedural actions are

carried out in safe, psychologically comfortable conditions, where comprehensive assistance is provided to children. Ukraine is also implementing separate initiatives aimed at developing restorative justice (through the implementation of the Restorative Justice Programme with the participation of minors who are suspects or accused of committing criminal offences) through a system of free legal aid.

It is proved that the implementation of international standards of child-friendly justice requires not only the formal consolidation of relevant norms at the level of regulatory and legal acts, but also the harmonisation of the national legal system and law enforcement practice. Improvements to the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine should be aimed at clarifying the status of legal representatives and psychologists; ensuring the right of children to free legal aid regardless of their procedural status; developing procedural rules for concluding reconciliation agreements in criminal proceedings involving minors (both victims and suspects/defendants).

It is emphasised that the practical implementation of child-friendly justice principles requires a transformation of law enforcement approaches – from formal compliance with the rules to recognising children as subjects of law who have their own opinions, needs and dignity. Of particular importance is the development of the professional competencies of investigators, prosecutors, lawyers and judges in the field of communication with children, as well as the introduction of an effective system of interagency cooperation.

Keywords: *criminal proceedings, child-friendly justice, restorative justice, international standards, child, ensuring rights, criminal proceedings involving minors, legal representative.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Пчеліна О. В., Фоміна Т. Г. Правосуддя, дружнє до дитини: міжнародно-правові орієнтири та національні виклики. *Право і безпека*. 2025. № 4 (99). С. 101–116. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.08>.

Citation (APA): Pchelina, O. V., & Fomina, T. H. (2025). Child-Friendly Justice: International Legal Guidelines and National Challenges. *Law and Safety*, 4(99), 101–116. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.08>.